

ADAM MORAWIEC
Uniwersytet Wrocławski
Instytut Matematyczny
ORCID: [0000-0001-7259-4395](https://orcid.org/0000-0001-7259-4395)

GEORG PENCZ (†1550), NORYMBERSKI MALARZ KRAKOWSKIEGO OŁTARZA, SPOCZAŁ WE WROCŁAWIU

GEORG PENCZ (†1550), PAINTER OF CRACOW ALTAR FROM NUREMBERG, WAS INTERRED IN WROCŁAW

ABSTRACT: The article is a comment in a long debate on the place of interment of Georg Pencz, a painter from Nuremberg who created paintings in the altar of Sigismund's Chapel at the Wawel Castle. Decisive character of the presented stand is based on information found in sources preserved in State Archive in Wrocław.

KEYWORDS: Georg Pencz, biography, 16th century, Wrocław, St. Mary Magdalene Church, account books

Jakkolwiek w zasadzie nie mamy wątpliwości co do zbiorowego charakteru sztuki jako zjawiska dotyczącego funkcjonowania jej wytworów, to nie mamy ich również co do jej wysoce zindywidualizowanego charakteru, jeśli chodzi o tworzenie poszczególnych dzieł. Dlatego historia sztuki jest jedną z tych dyscyplin historycznych, w których biografistyka odgrywa niebagatelną rolę. Znajomość dat, miejsc i faktów z życia twórców pozwala ustalać ich wzajemne związki, zależności i wpływy, a w efekcie wyróżniać całe szkoły, nurty czy style, wskazywać miejsca poszukiwania ich dzieł itp. Pozbawioną wątpliwości znajomość elementów biografii możemy uzyskać właściwie wyłącznie w drodze studiów źródłowych, w tym badań w archiwach. W niniejszym artykule chcemy przedstawić drobny rezultat takich badań, który jednak pozwala definitywnie rozstrzygnąć pewną długotrwałą

kontrowersję dotyczącą Georga Pencza¹, renesansowego malarza związanego z Norymbergą, który jednak „nie jest dla nas malarzem obojętnym”², jako że „to właśnie on jest autorem obrazów na srebrnym tryptyku z kaplicy Zygmuntońskiej w Krakowie”³.

Wspomniana kontrowersja dotyczy głównie miejsca śmierci Pencza (Norymberga, Lipsk, Wrocław, Królewiec), choć nie tylko, bo także daty dziennej tego zdarzenia. Trwa ona już od kilkuset lat i wydaje się, że z czasem – a więc również z nowymi badaniami – zamiast zanikać, ulega pogłębieniu. Aby nie być gołosłownym, poniżej dokonamy pobieżnego przeglądu znanych biogramów Pencza i wykażemy istnienie wspomnianej kontrowersji. Przegląd ten ma tylko dostarczyć argumentów za jej istnieniem, więc w żadnym razie nie należy uważać go za wyczerpującą prezentację stanu badań nad biografią Pencza⁴. Przeglądu dokonamy „na wspak”, zaczynając od pozycji najnowszych. Ważnym kryterium będzie też siła oddziaływania danego dzieła, dlatego też wśród publikacji o uznanej randze naukowej pojawią się również prace popularne, których rzetelność może być łatwa do zakwestionowania, ale za to bardzo wpływowe. Dziś trudno sobie wyobrazić taki przegląd bez uwzględnienia w nim np. Wikipedii. Dlatego od niej właśnie zaczniemy.

I tak, w niemieckiej jej wersji⁵ znajdujemy dwa stwierdzenia dotyczące miejsca zgonu Pencza: na początku biogramu, przy nazwisku, widnieje zapis: „†um den 11. Oktober 1550 sehr wahrscheinlich in Breslau”, zaś w jednym z końcowych akapitów tego samego biogramu czytamy z kolei: „Auf dem Weg dorthin [nach Königsberg – A.M.] starb Pencz Mitte Oktober 1550 in Breslau (oder Leipzig)”.

¹ W literaturze polskiej bywała używana również spolszczona wersja imienia Pencza – Jerzy, zob. np. Giorgio Vasari, *Żywoty najslawniejszych malarzy, rzeźbiarzy i architektów*, przetł., wstępem i objaśnieniami opatrzył Karol Estreicher, t. 9: *Indeksy do „Żywotów” Giorgia Vasariego i „Komentarzy” Gaetana Milaneseiego*, oprac. Anna Klimkiewicz, Konrad Tomaszewski, Warszawa–Kraków 1990, s. 141. W literaturze obcej występuje ono zaś w brzmieniu niemieckim – a więc Georg – lub jego wariantach, np. Jörg. Z kolei zapis Pencz jest powszechnie, nie tylko w Polsce, przyjętą formą niepewnego w istocie nazwiska, które występuje również w wielu innych odmianach, np. Benntz, Pens itp. Zob. dalej, przyp. 7.

² Opinia Karola Estreichera wyrażona [w:] Vasari, *Żywoty najslawniejszych malarzy*, t. 5, Warszawa–Kraków 1986, s. 291, przyp. 78.

³ *Ibidem*. Zob. też K[azimierz] K[uczman], *Predella ołtarza w kaplicy Zygmuntońskiej*, [w:] *Wawel 1000–2000. Wystawa jubileuszowa. Katalog*, t. 1: *Kultura artystyczna dworu królewskiego i katedry: Zamek Królewski na Wawelu, maj – lipiec 2000. Katedra krakowska – biskupia, królewska, narodowa: Muzeum Katedralne na Wawelu, maj – wrzesień 2000*, red. Magdalena Piwocka, Dariusz Nowacki, Kraków 2000, s. 130–131.

⁴ Ten zawarty jest w najnowszej monografii o jego temat, zob. Katrin Dyballa, *Georg Pencz: Künstler zu Nürnberg*, Berlin 2014.

⁵ http://de.wikipedia.org/wiki/Georg_Pencz (dostęp: 11 VI 2018).

Tę samą niepewność (Wrocław/Lipsk) znajdujemy też w polskiej wersji Wikipedii⁶, z powołaniem się na *Neue Deutsche Biographie* jako na źródło informacji o śmierci Pencza w Lipsku⁷.

Zanim przejdziemy do omówienia pozycji drukowanych, dla pełności obrazu wspomnijmy jeszcze, że angielskojęzyczna, a więc zapewne najbardziej wpływowa, wersja Wikipedii⁸ stwierdza bez żadnych wątpliwości, że Pencz zmarł dokładnie 11 X 1550 r. w Lipsku (obydwa podkreślenia moje – A.M.). Na tym tle korzystnie wyróżnia się wersja francuska⁹, która zdaje się jako jedyna podaje – poprawnie, o czym przekonamy się niżej – Wrocław jako miejsce śmierci Pencza, choć przy panującej w tej kwestii ogólnej niepewności może to być czysty przypadek.

Na tym zakończymy przegląd internetowych źródeł biogramów Pencza, jako że inne na ogół powołują się bądź to na Wikipedię, bądź to na klasyczne, drukowane pozycje biograficzne lub też same stanowią po prostu internetowe wersje takich uznanych opracowań, jak np. właśnie wspomniana wyżej *Neue Deutsche Biographie* czy też *Allgemeine Deutsche Biographie*¹⁰.

I tak, biogram Pencza opublikowany w *Neue Deutsche Biographie* rzeczywiście określa jednoznacznie Lipsk jako miejsce jego śmierci, mimo że autor tego biogramu, Volkmar Greiselmayer, dostrzega niepewność towarzyszącą ustaleniu innych podstawowych danych dotyczących samego Pencza, a jego śmierci w szczególności¹¹. Z kolei *Allgemeine Deutsche Biographie* stwierdza, chyba jako jedyna, że Pencz zmarł w Norymberdze, aczkolwiek opatruje to stwierdzenie znakiem zapytania¹². Nie znajdujemy natomiast, co może budzić pewne zdziwienie, zważywszy na związku Pencza z Krakowem, biogramu artysty w *Polskim Słowniku Biograficznym*.

⁶ http://pl.wikipedia.org/wiki/Georg_Pencz (dostęp: 11 VI 2018).

⁷ Volkmar Greiselmayer, *Pencz (Benntz, Bentz, Benz, Pens, Pentz, Penz, Prenntz), Georg (Jörg, Jorg)*, [w:] *Neue Deutsche Biographie*, Bd. 20: *Pagenstecher–Püterich*, München 2001, s. 173–175. Także wersja on-line tego biogramu pod adresem: <http://www.deutsche-biographie.de/pnd118592602.html> (dostęp: 11 VI 2018).

⁸ http://en.wikipedia.org/wiki/Georg_Pencz (dostęp: 11 VI 2018).

⁹ http://fr.wikipedia.org/wiki/Georg_Pencz (dostęp: 11 VI 2018).

¹⁰ Wilhelm Schmidt, *Pencz, Georg*, [w:] *Allgemeine Deutsche Biographie*, Bd. 25: *Ovens–Philipp*, Leipzig 1887, s. 353–355. Wersja internetowa: <http://www.deutsche-biographie.de/ppn118592602.html?anchor=adb> (dostęp: 11 VI 2018).

¹¹ Geiselmayer, *Pencz*, s. 173–175, gdzie zarówno wahania co do zapisu imienia (Georg, Jörg, Jorg) i nazwiska (Benntz, Benz, Pens itp), jak i niedokładne określenie dnia jego śmierci („zwischen 10. und 15.10.1550“).

¹² Schmidt, *Pencz*, s. 354.

Można by mieć nadzieję, że w odróżnieniu od ogólnych słowników biograficznych ich bardziej specjalistyczne wersje, tzn. te dotyczące wyłącznie artystów, będą bardziej precyzyjne co do określenia miejsca (i daty dziennej) śmierci Pencza. Niestety, również w biogramach publikowanych w tych słownikach nie znajdziemy większej jednomyślności niż w opracowaniach ogólnych. I tak tzw. leksykon Thieme-Beckera stwierdza jednoznacznie, że Pencz zmarł 11 X 1550 r. w Lipsku¹³. Z kolei analogiczny, choć nowszy leksykon wydawnictwa Saur, że zmarł on 10 lub 15 X 1550 r. w Lipsku lub we Wrocławiu¹⁴. Z podobnych wydawnictw polskich *Słownik artystów polskich*¹⁵ w ogóle nie uwzględnia Pencza, a wielotomowa encyklopedyczna *Sztuka świata*¹⁶ podaje tylko rok jego śmierci (1550); podobnie wydana w Polsce *Encyklopedia sztuki krajów niemieckojęzycznych*¹⁷. W końcu, francuski słownik Bénézita przywołuje oprócz poprawnego roku śmierci (1550) niepoprawne miejsce (Lipsk)¹⁸, a amerykański słownik Macmillana – niepewną datę dzienną (10–15 X 1550 r.) i równie niepewne miejsce (Lipsk lub Wrocław)¹⁹.

Z innych wydawnictw o charakterze encyklopedyczno-słownikowym, choć już węższej, bardziej specjalistycznej natury, wymieńmy tu jeszcze niemiecki (lipski) *Lexikon der Renaissance*, który śmierć Pencza umiejscawia w 1550 r. (rzecz jasna) w Lipsku²⁰.

Biogram Pencza pojawia się też w wielu encyklopediach powszechnych. Oczywiście, ich przegląd niewiele tu pomoże, jako że encyklopedie takie zwykle bazują na omówionych wcześniej wydawnictwach typu specjalistycznego.

¹³ *Allgemeines Lexikon der Bildenden Künstler von Antike bis zur Gegenwart*, Bd. 26: Olivier-Prieris, Hrsg. Hans Vollmer, Leipzig 1932, s. 374–376.

¹⁴ *Allgemeines Künstlerlexikon. Bio-Bibliographischer Index A–Z*, Bd. 7: Michallon-Pikaar, Hrsg. Günter Maissner, München–Leipzig 2000, s. 651.

¹⁵ *Słownik artystów polskich i obcych w Polsce działających. Malarze, rzeźbiarze, graficy*, t. 7: Pe–Po, red. Urszula Makowska, Wrocław 2003, s. 9.

¹⁶ *Sztuka świata*, t. 13: *Leksykon L–Z*, red. Andrzej Dulewicz, Warszawa 2000, s. 171.

¹⁷ Andrzej Dulewicz, *Encyklopedia sztuki: Austria, Niemcy, Szwajcaria*, Warszawa 1993, s. 327.

¹⁸ Emmanuel Bénézit, *Dictionnaire critique et documentaire des peintres, sculpteurs, dessinateurs et graveurs de tous les temps et de tous les pays par un groupe d'écrivains spécialistes français et étrangers*, t. 8: O'Keefe – Robbie, [Paris] 1976, s. 203.

¹⁹ *The Dictionary of Art*, vol. 24: *Pandolfini to Pitti*, ed. Jane Turner, New York 1996, s. 355–356.

²⁰ Heike Tolksdorf, *Pencz, Georg*, [w:] *Lexikon der Renaissance*, Hrsg. Günter Gurst et al., Leipzig 1989, s. 535.

Dlatego też znajdujemy w nich dokładnie te same niejednoznaczności co do daty i miejsca śmierci Pencza²¹.

Jak więc widać, publikacje informacyjno-biograficzne poświęcone artystom, czy to bardziej ogólne, czy też bardziej specjalistyczne, zasadniczo zgadzają się co do dwóch faktów dotyczących śmierci Pencza: że zmarł on w roku 1550 i że miało to miejsce w październiku tego roku. Natomiast do dziś nieustalone pozostają dwie pozostałe kwestie związane z jego śmiercią – dzień oraz miejsce.

Co do dnia śmierci Pencza, jedyne, jak się wydaje, co możemy dziś stwierdzić na pewno, to fakt, że nastąpiła ona gdzieś w październiku 1550 r. W tej kwestii najbardziej autorytatywnej podstawy – wraz z adekwatnym przeglądem wcześniejszych źródeł, głównie norymberskich, oraz opracowań – wydaje się dostarczać artykuł Hansa Böscha poświęcony wyłącznie ustaleniu daty zgonu malarza²². To właśnie z przedstawionych w nim szczegółowych argumentów, a zwłaszcza wyliczeń kalendarzowych, bierze się okres między 10 a 15 X 1550 r., powtarzający się w wielu późniejszych i współczesnych publikacjach encyklopedyczno-słownikowych jako data śmierci Pencza. Inne daty, zwłaszcza te dokładne, jak 10, 11 lub 15 października, wydają się tylko niepoprawną interpretacją przedstawionych przez Böscha argumentów.

Z kolei jeśli chodzi o miejsce śmierci Pencza, to jedyna pewna rzecz, którą o nim wiemy z dotychczasowej literatury, to fakt, że zmarł gdzieś w drodze do Królewca, ale gdzie dokładnie, czy w Norymberdze, w Lipsku, we Wrocławiu, czy też w samym Królewcu, tego dotychczas nie ustalono. Do niedawna najlepszym

²¹ S. Orgelbranda *encyklopedia powszechna z ilustracjami i mapami*, t. 11: *Od litery O do Polonus*, Warszawa 1901, s. 375: 1550 r., Wrocław; *Der grosse Herder Nachschlagewerk für Wissen und Leben*, Bd. 9: *Osman bis Renchlin*, Freiburg im Breisgau 1934, s. 430: 1550 r., Lipsk; *Enciclopedia Italiana di scienze, lettere ed arti*, vol. 26: *Paleo–Pete*, Roma 1935, s. 661: 11 X 1550 r., Lipsk; *Encyklopedia powszechna Ultima Thule*, t. 8: *Obrabiarki–Q*, Warszawa 1937, s. 319: 1550 r., Lipsk; *Der grosse Brockhaus*, Bd. 9: *Pas–Rim*, Wiesbaden 1956, s. 48: 11 X 1550 r., Lipsk; *Meyers Neues Lexikon in acht Bänden*, Bd. 6: *Muskat–Ribot*, Leipzig 1964, s. 450: 11 X 1550 r., Lipsk; *Wielka encyklopedia powszechna PWN*, t. 8: *Nomo–Polsc*, Warszawa 1966, s. 558: 11 X 1550 r., bez miejsca; *Brockhaus Enzyklopädie in 24 Bänden*, Bd. 16: *Nos–Per*, Mannheim 1991, s. 649: między 10 a 15 X 1550 r., Lipsk; *Nowa encyklopedia powszechna PWN*, t. 4: *M–P*, Warszawa 1996; s. 822: tylko rok (1550); *Wielka encyklopedia powszechna PWN*, t. 20: *Orgelbrandowie–pieniądz*, Warszawa 2004, s. 445: 10 lub 15 X 1550 r., Lipsk lub Wrocław.

²² Hans Bösch, *Der Todestag des Malers Georg Pencz*, „Mitteilungen aus dem Germanisches Nationalmuseum”, 1893, s. 39–40. Polską pracą relacjonującą ówczesny stan badań nad biografią Pencza jest obszerny artykuł księdza Tadeusza Kruszyńskiego, *Jerzy Pencz z Norymbergi jako twórca malowideł tryptyku w Kaplicy Zyguntowskiej*, „Biuletyn Historii Sztuki i Kultury”, 2 (1934), 3, s. 179–216 (z informacją o śmierci malarza w Królewcu, *ibidem*, s. 194).

przedstawieniem tego problemu był artykuł Alfreda Baucha omawiający całość tematyki związanej z ostatnimi dniami życia Pencza, w tym zagadnienia daty i miejsca jego śmierci²³. W artykule tym Bauch komentuje też możliwość źródłowego ustalenia Wrocławia jako tego miejsca, wyrażając przy tym daleko posunięte wątpliwości co do takiej możliwości²⁴, samemu opowiadając się zresztą raczej po stronie Lipska²⁵. W szczególności, à propos wrocławskich archiwaliów, Bauch stwierdza: „Die Breslauer Totenbücher gehen nämlich nicht bis zum Jahre 1550 zurück, und auch in der Breslauer Archiven, dem königlichen Staatsarchiv und dem Stadtarchiv, ließ sich keine auf Pentz bezügliche Notiz ermitteln”²⁶.

Na szczęście dla nas stwierdzenie to jest tylko w połowie prawdą. Rzeczywiście, wrocławskie księgi zgonów (*Totenbücher*) głównych kościołów miejskich nawet przed wojną nie sięgały w zasadzie wstecz do roku 1550²⁷. Jednak nawet w dzisiejszych, przetrzebionych wojną, zasobach Archiwum Państwowego we Wrocławiu zachowały się archiwalia pozwalające z całą pewnością stwierdzić, że obydwaj Penczowie – ojciec Georg i jego syn Egidiusz (Idzi) – zmarli i zostali pochowani w 1550 r. we Wrocławiu, najprawdopodobniej na cmentarzu przy kościele pw. św. Marii Magdaleny.

Źródłem, które umożliwia ostateczne rozstrzygnięcie kwestii miejsca śmierci i pochówku Penczów, jest zachowana do dziś w Archiwum Państwowym we Wrocławiu seria ksiąg rachunkowych wspomnianego kościoła, w których odnotowywano m.in. opłaty (w grzywnach, groszach i halerzach) za pochówki, właśnie od roku 1550 poczynając²⁸. I tak w pierwszym tomie tej serii ksiąg, zawierającym rachunki za lata 1550–1555, w części dotyczącej roku 1550 znajdujemy następujące dwa wpisy²⁹:

²³ Alfred Bauch, *Die letzten Tage des Malers Georg Pentz*, „Mitteilungen aus dem Germanisches Nationalmuseum”, 1896, s. 43–48. Nowsze publikacje, takie jak Ursula Timann, *Zum Lebenslauf von Georg Pentz*, „Anzeiger des Germanischen Nationalmuseums”, 1990, s. 97–112, czy Dyballa, *Georg Pentz*, nie wnoszą do tej kwestii niczego nowego.

²⁴ Bauch, *Die letzten Tage*, s. 43.

²⁵ *Ibidem*, s. 47.

²⁶ *Ibidem*, s. 43–44.

²⁷ *Die älteren Personenstandsregister Schlesiens*, Hrsg. Erich Randt, Hans-Oskar Swientek, Görlitz 1938, s. 12.

²⁸ Archiwum Państwowe we Wrocławiu, Akta miasta Wrocławia. Księgi, Rechnungsbücher der Kirchkasse zu St. Maria Magdalena (1550–). Stara niemiecka sygnatura serii tych ksiąg: P75.

²⁹ *Ibidem*, f. 7v, dwie ostatnie pozycje.

van mayster gorge bentze eyn maler van nurbergk – 4m16g³⁰
van egydiuss dess oben geschriben mayster gorge son – 4m16g

Niestety, sposób odnotowywania tych opłat – bez dat dziennych, a nawet bez podawania miesięcy czy choćby kwartałów liturgicznych – nie pozwala bez dalszych badań na dokładniejsze, niż przyjmowane dotychczas (między 10 a 15 października), określenie daty tych zgonów. Tak więc ta kwestia nie doczeka się na razie (a być może nigdy) definitywnego rozstrzygnięcia. Niemniej, dzięki temu źródłu można ostatecznie stwierdzić, że obydwaj Penczowie zmarli i zostali pochowani we Wrocławiu. W ten sposób zachowane źródła wrocławskie współbrzmia z analogicznymi źródłami norymberskimi³¹, przyznając tym samym po stuleciach rację Johannowi Gabrielowi Doppelmayrowi, jednemu z pierwszych „biografów” Georga Pencza, który – powtarzając za takimi właśnie lokalnymi źródłami norymberskimi – jako pierwszy podał, że Pencz i jego syn zmarli w 1550 r. we Wrocławiu³².

SUMMARY

The article presents and comments on information originating from sources preserved in State Archive in Wrocław, which settle the issue (disputable to date) of place of death and interment of Georg Pencz, a painter from Nuremberg who created paintings in the altar of Sigismund's Chapel at the Wawel Castle. The abovementioned sources are account books of the St. Mary Magdalene Church in Wrocław, which prove that Pencz died in 1550 in Wrocław and was interred at the cemetery belonging to the aforementioned church. The article evidences the usefulness of various account books in studies of not only economic history but also other areas of historical research, including biography studies. It also depicts the possibility of using such books as sources substitute to lost primary sources (in this case – interment books). Regrettably, the sources from Wrocław do not allow for settling the issue of the exact date of Pencz's death; therefore, this question remains open.

³⁰ Kwota 4 grzywien i 16 halerzy była standardową stawką za pochówek dorosłego. Wynika to bezpośrednio z ksiąg rachunkowych z serii P75 (zob. wyżej, przyp. 28). Pochówki z tą opłatą stanowią około 60% (34 na 57) wszystkich pochówków z roku 1550 i około 83% (34 z 41) pochówków osób dorosłych.

³¹ Bösch, *Der Todestag*, s. 39; Bauch, *Die letzten Tage*, s. 43.

³² Johann Gabriel Doppelmayr, *Historische Nachricht von den Nürnbergischen Mathematicis und Künstlern*, Nürnberg 1730, s. 197: „Er starb zu Breßlau A[nno] 1550 und in eben dem Jahr auch allda sein Sohn Aegidius, der ebenfalls in der Mahler-Kunst wohl erfahren gewesen“.

BIBLIOGRAFIA / REFERENCES

- Archiwum Państwowe we Wrocławiu
Akta miasta Wrocławia. Księgi, Rechnungsbücher der Kirchkasse zu St. Maria Magdalena.
- Allgemeines Künstlerlexikon. Bio-Bibliographischer Index A–Z*, Bd. 7: Michallon–Pikaar, Hrsg. Günter Maissner, München–Leipzig 2000.
- Allgemeines Lexikon der Bildenden Künstler von Antike bis zur Gegenwart*, Bd. 26: Olivier–Prieris, Hrsg. Hans Vollmer, Leipzig 1932.
- Bauch Alfred, *Die letzten Tage des Malers Georg Pencz*, „Mitteilungen aus dem Germanisches Nationalmuseum”, 1896, s. 43–48.
- Benezit Emmanuel, *Dictionnaire critique et documentaire des peintres, sculpteurs, dessinateurs et graveurs de tous les temps et de tous les pays par un groupe d'écrivains spécialistes français et étrangers*, t. 8: O'Keefe – Robbie, [Paris] 1976.
- Bösch Hans, *Der Todestag des Malers Georg Pencz*, „Mitteilungen aus dem Germanisches Nationalmuseum”, 1893, s. 39–40.
- Brockhaus Enzyklopädie in 24 Bänden*, Bd. 16: Nos–Per, Mannheim 1991.
- Der grosse Brockhaus*, Bd. 9: Pas–Rim, Wiesbaden 1956.
- Der grosse Herder Nachschlagewerk für Wissen und Leben*, Bd. 9: Osman bis Renchlin, Freiburg im Breisgau 1934.
- Die älteren Personenstandsregister Schlesiens*, Hrsg. Erich Randt, Hans-Oskar Swientek, Görlitz 1938.
- Doppelmayr Johann Gabriel, *Historische Nachricht von den Nürnbergischen Mathematicis und Künstlern*, Nürnberg 1730.
- Dulewicz Andrzej, *Encyklopedia sztuki: Austria, Niemcy, Szwajcaria*, Warszawa 1993.
- Dyballa Katrin, *Georg Pencz: Künstler zu Nürnberg*, Berlin 2014.
- Enciclopedia Italiana di scienze, lettere ed arti*, vol. 26: Paleo–Pete, Roma 1935.
- Encyklopedia powszechna Ultima Thule*, t. 8: Obrabiarki–Q, Warszawa 1937.
- Greiselmayer Volkmar, *Pencz (Benntz, Bentz, Benz, Pens, Pentz, Penz, Prenntz), Georg (Jörg, Jorg)*, [w:] *Neue Deutsche Biographie*, Bd. 20: Pagenstecher–Püterich, München 2001, s. 173–175.
- Kruszyński Tadeusz, *Jerzy Pencz z Norymbergi jako twórca malowideł tryptyku w Kaplicy Zygmuntońskiej*, „Biuletyn Historii Sztuki i Kultury”, 2 (1934), 3, s. 179–216.
- K[uczman] K[azimierz], *Predella ołtarza w kaplicy Zygmuntońskiej*, [w:] *Wawel 1000–2000. Wystawa jubileuszowa. Katalog*, t. 1: *Kultura artystyczna dworu królewskiego i katedry: Zamek Królewski na Wawelu, maj – lipiec 2000. Katedra krakowska – biskupia, królewska, narodowa: Muzeum Katedralne na Wawelu, maj – wrzesień 2000*, red. Magdalena Piwocka, Dariusz Nowacki, Kraków 2000, s. 130–131.
- Meyers Neues Lexikon in acht Bänden*, Bd. 6: Muskat–Ribot, Leipzig 1964.
- Nowa encyklopedia powszechna PWN*, t. 4: M–P, Warszawa 1996.

- S. Orgelbranda encyklopedia powszechna z ilustracjami i mapami*, t. 11: *Od litery O do Polonus*, Warszawa 1901.
- Schmidt Wilhelm, *Pencz, Georg*, [w:] *Allgemeine Deutsche Biographie*, Bd. 25: *Ovens–Philipp*, Leipzig 1887, s. 353–355.
- Słownik artystów polskich i obcych w Polsce działających. Malarze, rzeźbiarze, graficy*, t. 7: *Pe–Po*, red. Urszula Makowska, Wrocław 2003.
- Sztuka świata*, t. 13: *Leksykon L–Z*, red. Andrzej Dulewicz, Warszawa 2000.
- The Dictionary of Art*, vol. 24: *Pandolfini to Pitti*, ed. Jane Turner, New York 1996.
- Timann Ursula, *Zum Lebenslauf von Georg Pencz*, „Anzeiger des Germanischen Nationalmuseums”, 1990, s. 97–112.
- Tolksdorf Heike, *Pencz, Georg*, [w:] *Lexikon der Renaissance*, Hrsg. Günter Gurst *et al.*, Leipzig 1989, s. 535.
- Vasari Giorgio, *Żywoty najslawniejszych malarzy, rzeźbiarzy i architektów*, przetł., wstępem i objaśnieniami opatrzył Karol Estreicher, t. 5, Warszawa–Kraków 1986; t. 9: *Indeksy do „Żywotów” Giorgia Vasariego i „Komentarzy” Gaetana Milaneseiego*, oprac. Anna Klimkiewicz, Konrad Tomaszewski, Warszawa–Kraków 1990.
- Wielka encyklopedia powszechna PWN*, t. 20: *Orgelbrandowie–pieniądz*, Warszawa 2004.
- Wielka encyklopedia powszechna PWN*, t. 8: *Nomo–Polsc*, Warszawa 1966.
- http://de.wikipedia.org/wiki/Georg_Pencz.
- http://en.wikipedia.org/wiki/Georg_Pencz.
- http://fr.wikipedia.org/wiki/Georg_Pencz.
- http://pl.wikipedia.org/wiki/Georg_Pencz.
- <http://www.deutsche-biographie.de/pnd118592602.html>.
- <http://www.deutsche-biographie.de/ppn118592602.html?anchor=adb>.

O AUTORZE

mgr Adam Morawiec – wykładowca w Pracowni Dydaktyki i Popularyzacji Matematyki w Instytucie Matematycznym Uniwersytetu Wrocławskiego. Związane z historią zainteresowania naukowe koncentruje przede wszystkim wokół historii matematyki oraz – ściślej rzecz ujmując – historii nauki i kultury we wczesnonowożytnym Wrocławiu, ze szczególnym uwzględnieniem biografii Paula Witticha (ok. 1546–ok. 1587), wrocławskiego matematyka i astronoma, jednego z pierwszych zwolenników kopernikanizmu w Europie, oraz stworzonych przez niego teorii naukowych: tzw. metody prostaferezy oraz tzw. geo-heliocentrycznego modelu Układu Słonecznego (zwykle kojarzonego z nazwiskiem Tychona Brahego). Adres e-mail: adam.morawiec@uwr.edu.pl

